

УДК: 930(091)=161.2

Кулешов Сергій Георгійович

доктор історичних наук, професор

Serhii G. Kuleshov

Dr. hab., Prof.

posena@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1950-9651

Віктор Петрович Коцур

Академік НАПН (дійсний член)

доктор історичних наук,
професор.

Ректор Університету Григорія
Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Україна)

Victor Petrovich Kotsur

Dr. hab., Acad.

Academician (the real member) of the
Academy of the Educational Sciences,

Doctor of History (Dr. habil.),
Professor.

Rector of the Gregory Skovoroda
University in Pereyaslav
(Pereyaslav, Ukraine)

phdpu.edu@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4968-4813

ResearcherID: 1760067/victor-kotsur/

НОВІ ЗНАХІДКИ СКАНДИНАВСЬКИХ МОНЕТ ІХ–ХІ СТОЛІТЬ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

NEW FINDINGS OF SCANDINAVIAN COINS IX–XI CENTURIES AT THE TERRITORY OF UKRAINE

Анотація.

Дана розвідка – продовження дослідження, що викладене у статті «Нові знахідки скандинавських монет ІХ – ХІ століть на території України», опублікованій у 2020 р.¹ *Мета статті* – проаналізувати нові знахідки скандинавських монет ІХ–ХІ століть на території України. *Методологія дослідження.* Застосовано методи історизму, узагальнення, об'єктивності, історико-типологічний, порівняльного аналізу. *Наукова новизна.* З метою дослідження знахідок західноєвропейських денаріїв на території України автор використовує інформацію сайту українського форуму аукціону «Віоліті», де користувачі розміщують зображення знайдених монет для їх атрибуції. Усього за період 2020 – 2022 рр. нами на території України зафіксовано 10 знахідок скандинавських монет та однієї монети, скандинавського походження якої

¹ Кулешов 2020: 70-81.

залишається під знаком питання. Серед них: 6 – данських, 3 – шведських та одна ірландська, наслідування англійських пенні, яких початку XI відносять до норвезько-ірландських. Причому наявні досить рідкісні екземпляри. Це напівбрактеат данського короля Харальда Синьозубого останньої третини X століття, данський денарій короля Хардекнута, шведський денарій короля Олафа Шьотконунга комбінованого типу: «короткий хрест» – «довгий хрест», монета шведського короля Анунда Якоба, що наслідує англійський пенні Етельреда II з Божим Агнцем. Слід відзначити, що було знайдено 4 монети данського короля Свена Естрідсена, правління якого припадає на третю чверть XI ст.

Висновки. Можна констатувати наявність у грошовому обігу південної частини Київської Русі скандинавських монет, загальна кількість карбування яких у скандинавських країнах, порівняно з іншими західноєвропейськими державами, була незначною. Це побічно може свідчити про високий рівень інтенсивності використання на українських територіях тих часів західноєвропейських денаріїв як платіжних засобів. Автор вважає, що ці денарії були в обігу в Київській Русі ще на початку XII століття.

Summary

The aim of the study – is presentation of a new findings of Scandinavian coins IX–XI centuries at the territory of Ukraine. The article is a continuation of the research presented in the article "New finds of Scandinavian coins of the IX–XI centuries at the territory of Ukraine", published in 2020. **Research methodology** – principles of historicism, generalization, historical-typological, comparative analysis. **Scientific novelty.** Author is using information published at the Violiti auction forum site to study finding of Western European denarii in Ukraine. Violiti auction forum is the specific site to post images of findings coins for their attribution. The article is a continuation of the research taking place in the publication "New findings of Scandinavian coins IX–XI centuries at the territory of Ukraine" (No 4. 2020): The Ukrainian Numismatic Annual.

Half-bracteate (No 1) is among the finds of early Danish coins and belongs to the "second row" of the first Danish coins. It was struck during the reign of king Harald Bluetooth (ruled 958–987). This is the fourth registered case of half-bracteate finds in Ukraine. We discussed the first two finds (Kyiv region) in the previous article. Also, the fragment of the similar half-bracteate is a piece of the Andrushyvka village treasure (Zhytomyr region). P. Hauberg dates coins to 940–960 AD. Later Britt Malmer attributed similar coin types to 975–980. The minting place is also not ascertained. It is either Yelling, Roskilde, or Lund.

Denarius (No 2) was minted by Danish king Hardeknud (ruled 1018–1042). It is an imitation of the Cnut the Great English penny of "Helmet" type. This is the third coin of this king found in Ukraine.

Same type Danish coins (No 3; 4; 5) were minted by king Svend II Estridsen (ruled 1047–1074). Numbers 3 and 4 are similar. Coin No. 5 attracts attention with slightly different image on the obverse – small head is on the right side (not as usual on left), and the big head is turned right, not left. Between heads is the image of a cross.

Among three Swedish coins (No 7–9) there are unusual No 7 and No 9 artifacts.

Coin No 7 is a combined type with image of a short cross on one side and long cross – on another side of the coin. This is not typical for Æthelred's II the Unready penny imitations minted by king Olaf Scotking (r. 995–1022). Coin No 8 represents this imitation type. Denarius No 9 is an imitation of the English king Æthelred's II the Unready "Agnus Dei" penny with the image of the Lamb of God on the obverse. On the reverse – the image of a cross with four balls in the corners – duplication of the Knuth the Great penny "Pointed Helmet" reverse. Britt Malmer indites that the mentioned coins should be attributed to the period 1023–1030 when the original "Pointed Helmet" coins was minted. According to her classification '1020–1030' is the III period (namely from 1023) of the Swedish coins mint, which fits the reign of king Anund Jakob (ruled 1022–1050). Denarius No. 9 is the third recorded find of king Anund Jakob coin at Ukraine territory.

Coin No 10 is Denarius of the Irish king Sihtric III Olavsson (reigned 995–1036) are rare find in Ukraine. This coin, found in Volyn region in almost perfect condition, was described at our publication. It is the same kind of Æthelred II the Unready "large cross" type coin imitations that was described at publication (No. 10). There are problems with these items time dating. Some authors believe that coins belong to the Phase I of imitations and were struck between 1000 and 1018. It is argument by the presence of monetarius Firemen name. Other struck of these imitations belong to the Phase II between 1018 and 1035.

Copper coin No 11 we quite conditionally denote as Scandinavian. Æthelred's II the Unready penny, like other Western European denarii, was widely circulated in Kievan Rus at the first half of the 11th century. This led to an influx of both quality and counterfeit imitating of the penny. It is even possible that some were manufactured at the territory of Kievan Rus. However, the character of King's bust depiction and the long cross bring it closer to Scandinavian mint. That time copper Swedish coins also were present at circulation according to Britt Malmer.

The Conclusions. Thus, author concludes, we can state Scandinavian coins presence in southern part of **Kievan** Rus monetary circulation. Total number of coins minted in Scandinavia was insignificant compared to coins minted at other Western European states. This may indirectly indicate high level of Western European denarii usage intensity as means of payment in Ukrainian territories of those times.

Some data show that such denarii were in circulation in southern Russia in the third quarter of the XI century. This is evidenced by the findings of the coins of the Danish King Sven Estridsen, whose reign dates to this very time. It should be noted that

the presence of coins of the first half of the XI century with denarius of the third quarter of this century is not so frivolous. This, in our opinion, increases the time period of circulation of Western European denars on historical Ukrainian lands until the beginning of the XII century.

Ключові слова: Україна, Київська Русь, знахідки, західноєвропейські денарії, скандинавські денарії.

Key words: Ukraine, **Kievan Rus**, findings, Western European denarii, Scandinavian denarius.

У статті ми послуговуємося новою інформацією щодо знахідок середньовічних скандинавських денаріїв в Україні, виставлених для визначення на аукціонному форумі «Віоліті».

Серед знахідок ранніх данських монет – напівбрактеат (Рис. 1), що відноситься до «другого ряду» перших данських монет. Монета карбувалася у часи правління короля Харальда Синьозубого (958–987 рр. правління). Це вже четверта зареєстрована в Україні знахідка напівбрактеатів. Про дві перші (знайдено в Київській області) ми розповідали у попередній статті². Також фрагмент подібного до нашого напівбрактеату входив до складу скарбу з села Андрушівка (Житомирська область) і також зафіксований у роботі³. Правда, її автори не вказують точного місця карбування монети, наводячи міста Йеллінг, Роскільд та Лунд. Так само робить Р.Науберг, який датує напівбрактеати 940–960 рр. н. е.⁴. Пізніше Вr. Malmer у публікації⁵ подібні типи монет датує 975–980 рр.

Монета № 2 – денарій данського короля Хардекнута (1018–1042 рр. правління) (Рис. 2). Ця, вже третя монета цього короля, знайдена в Україні, – наслідування англійського пенні Кнута Великого типу «Шолом». Вважається досить рідкісною.

Інші данські монети належать карбуванню короля Свена Естрідсена (1047–1074 рр. правління), три з яких однотипні (№№ 3; 4; 5). Номери 3 та 4 подібні та зафіксовані в каталозі Р. Науберг⁶. Привертає увагу монета № 5, але зображення на аверсі дещо відрізняється – маленька голова знаходиться в правій частині, а не в лівій, а велика голова повернута вправо, а не вліво; між головами – зображення хреста. Цікаво, що такий тип монети в каталозі Р. Науберг відсутній. Монета № 6 – звичний денарій цього короля типу «Святий – довгий хрест»⁷.

Серед трьох шведських монет (№№ 7–9) незвичні монети за № 7 та № 9. Монета № 7 – це комбінований тип із зображеннями короткого хреста на одному

² Кулешов 2018: 74; Рис. 3.

³ Михельсон & Тростьянский 2019: 164; 229; № 8.497.

⁴ Hauberg 2022.

⁵ Malmer 1966.

⁶ Hauberg 2010.

⁷ Ibid.

боці монети і довгого хреста на іншому, що незвично для загального числа монет короля Олафа Шьотконунга (995–1022 рр. правління) – наслідувань пенні англійського короля Етельреда II. Саме такий тип представлений монетою № 8.

Денарій № 9 – наслідування пенні типу «Agnus Dei» англійського короля Етельреда II із зображенням Божого Агнця на аверсі. На реверсі розташовано зображення хреста з чотирма кульками у кутках – повторення реверса пенні Кнута Великого типу «Острроверхий шолом» (Pointed Helmet). Брита Мальмер зауважує, що оскільки тип монет Pointed Helmet було карбовано впродовж 1023–1030 рр., то й зазначені монети слід відносити до цього відтинку часу, тобто до III періоду (а саме з 1023 р.) випуску шведських монет⁸. За її класифікацією – це 1020–1030 рр., а значить він припадає на час правління короля Анунда Якоба (1022–1050 рр.). Дана монета – вже третя цього короля, яку ми зафіксували як знахідку на території України. Перші дві відповідно відзначено в наших публікаціях⁹.

Денарії ірландського короля Сітрика III Олафссона (995–1036 рр. правління) рідкісні у знахідках на теренах України. Нами вже було описано таку монету, знайдену в Волинській області майже в ідеальному стані¹⁰. Вона належить до такого ж виду наслідувань монет Етельреда II типу «великий хрест», що і представлена в даній публікації (Рис. 10). Але з датуванням цього виду монет існують проблеми. Одні автори вважають, що вони належать до I фази наслідувань і їх випуск здійснювався у межах 1000–1018 рр. За аргумент обрано наявність імені монетарія – Fige-men. Інші карбування цих наслідувань відносять до II фази, тобто до періоду 1018–1035 рр.

Монету за № 11 ми відносимо до скандинавських досить умовно. Поширення в Київській Русі у першій половині XI століття разом з іншими західноєвропейськими денаріями пенні Етельреда II призвело до напливу як якісних наслідувань, так і фальшованих монет, що наслідували ці пенні¹¹. Можливо навіть, що якась частина їх виготовлялася на території Київської Русі. Однак характер зображень бюсту короля та довгого хреста наближає його до скандинавських карбувань. Зокрема, в каталозі Брити Мальмер близькими (правда, срібними денаріями) є №№ 379, 383, 414, 440. Про наявність мідних шведських монет цього періоду авторка свідчить на сторінках 33 та 76 каталогу¹².

Розглянемо тепер названі знахідки за скандинавськими країнами.

Д А Н І Я

1. Срібний напівбрактеат (Рис. 1) відноситься до карбування данського короля Харальда Синьозубого (958–987 рр. правління). Знайдений у Київській

⁸ Malmer 2010: 60.

⁹ Кулешов 2013: 76; Рис. 15; Ibid 2018: 470; №9.

¹⁰ Кулешов 2018: 470; № 8.

¹¹ Кулешов & Бойко-Гагарін 2013: 163-167.

¹² Malmer 2010: 33; 76.

області разом з уламками міліарісіїв Іоанна Цимісхія, саманідських дирхемів та невеликої кількості цілих таких дирхемів. Вага – 0,32 г; діаметр – 15 мм. Невеликий шматок монети було відрізано у часи її обігу.

2. Срібний денарій короля Хардекнута (1018–1042 рр. правління) (Рис. 2). Знайдений у Київській області. Вага – 1,28 г. Діаметр – 19 мм. На 11–12 години за аверсом край монети відламаний. На 9 годину за аверсом – залишки заклепки від відламаного вушка. Карбований у м. Лунд (?). Аверс – бюст короля в обладунках вліво. Імітація напису. Реверс – зображення хреста, промені якого закінчуються напівколами з крапками посередині; в кутах хреста – по дві поперечини, увінчані трьома крапками. Імітація напису.

3. Срібний денарій короля Свена Естрідсена (1047–1074 рр. правління) (Рис. 3). Знайдений у Київській області. Вага – 0,66 г, діаметр – 16,5 мм. Денарій карбовано у місті Виборг. Аверс – схематична голова у профіль вліво. Перед нею розташовано ще більш схематичне фасове зображення другої голови меншого розміру. Легенда не читається. Реверс – «довгий хрест», перехрестя якого закінчуються «обличчями», до центру примикають дві поперечини з трьома крапками кожна. Легенда складається з низки знаків: I I I I I. Зображення імітує реверс англійських монет Етельреда II «Шолом».

4. Срібний денарій короля Свена Естрідсена (Рис. 4). Знайдений у Київській області. Вага (з вушком) – 0,81 г. Діаметр – 16 мм. Такий самий, як і за № 2, тільки на 12 годину за аверсом містить приклепане вушко.

5. Денарій короля Свена Естрідсена (Рис. 5). Знайдений у Львівській області. Вага – 0,80 г, діаметр – 17 мм. Такого ж типу, як і №№ 2; 3, але зображення на аверсі дещо відрізняється. Маленька голова знаходиться у правій частині, а не в лівій. І велика голова повернута вправо, а не вліво. Між головами – зображення хреста.

6. Срібний денарій короля Свена Естрідсена (Рис. 6). Знайдений в Житомирській області. Вага – ?; розмір – 15x17 мм. На аверсі – фасове зображення святого з німбом, що сидить на троні. Імітація напису. Реверс – зображення «великого хреста». Імітація напису. Третину монети втрачено. Денарій карбовано у місті Лунд.

ШВЕЦІЯ

7. Денарій короля Олафа Шьотконунга (995–1022 рр. правління). (Рис. 7). Знайдений у Київській області. Вага – ?, діаметр – 19 мм. Карбований у м. Сигтуна. Аверс (умовно, оскільки зворотний бік монети теж із зображенням хреста) – зображення «малого» хреста у центрі. Напис: + O S D I I O S D N O H...O. Реверс – зображення «великого» хреста, напис: + O I L D L O N...C O I. Обрізаний край монети з 12 по 4 годину за аверсом. За зображеннями на аверсі та

імітацією напису відповідає № 499 за каталогом Брити Мальмер¹³.

8. Срібний денарій короля Олафа Шьотконунга (Рис. 8). Знайдений у Чернігівській області. Вага – 2,0 г, діаметр – 19 мм. Карбований у м. Сигтуна. Наслідування пенні англійського короля Етельреда II Нерозумного (979–1016 рр. правління) типу «довгий хрест». Аверс – погруддя Етельреда вліво. Напис: + O S E T O O I C D H O P. Реверс – зображення «довгого хреста». Напис: + O I I D... O + I H I O. Наявні залишки заклепки від вушка. За каталогом Брити Мальмер, відповідно до її класифікації, дана монета належить до типу O-Stilen і подібна з № 143 (дещо відрізняється написом на реверсі)¹⁴.

9. Срібний денарій короля Анунда-Якоба (1022–1050 рр. правління) (Рис. 9). Знайдений у Київській області. Вага – 0,94 г, діаметр – 18 мм. Карбований у м. Сигтуна. Має два отвори на 11 і 1 години за аверсом. Наслідування пенні типу «Agnus Dei» англійського короля Етельреда II. Аверс – зображення Божого Агнця. Справа від фігури Агнця розташований прямокутник із крапок, всередині якого знаки: A V I. Напис – імітація. Реверс – зображення хреста з чотирма кульками у кутках – повторення реверса пенні Кнута Великого типу Pointed Helmet. Напис: W U L F M O N S I N T U N. За каталогом Брити Мальмер дана монета подібна до № 540¹⁵.

І Р Л А Н Д І Я

10. Срібний денарій ірландсько-норвезького короля Сітріка III Олафссона (995–1036 рр. правління) (Рис. 10). Знайдений у Київській області. Вага – 1,3 г. Діаметр – 20 мм. Карбований у м. Дублін. Наслідування пенні англійського короля Етельреда II Нерозумного. Аверс – зображення голови короля вліво. Напис: Z ...R C R E + D Y F L I N. Реверс – зображення «довгого хреста». Напис: F Æ ...R E M...H M Θ...D I F. На дев'яту годину за аверсом – отвір. Монету вирівнювали, в результаті чого з'явилася тріщина впродовж монетного поля.

С К А Н Д И Н А В І Я (?)

11. Бронзова посріблена імітація пенні Етельреда II (Рис. 11). Знайдена в Сумській області. Вага – 1,16 г; діаметр – 18 мм. На 11 годину за аверсом – кородовані залишки заклепки від відламаного вушка. Монета – наслідування пенні англійського короля Етельреда II типу «довгий хрест». Аверс – карикатурне зображення голови вправо. Імітація напису. Реверс – зображення «довгого хреста». Імітація напису.

Висновки

Таким чином, можна констатувати наявність у грошовому обігові південної частини Київської Русі скандинавських монет, загальна кількість випуску яких у

¹³ Ibid: 260.

¹⁴ Ibid: 167.

¹⁵ Ibid: 272.

скандинавських країнах, порівняно з іншими західноєвропейськими державами, була незначною (серед них безперечним лідером була Данія). Це може побічно свідчити про високу інтенсивність використання на українських територіях тих часів західноєвропейських денаріїв як платіжних засобів. Деякі дані показують, що такі денарії були в обігу в південній частині Русі ще в третій чверті XI століття. Про це свідчать, зокрема, знахідки монет данського короля Свена Естрідсена, роки правління якого припадають саме на цей відтинок часу. Автор вважає, що західноєвропейські денарії були в обігу в Київській Русі ще на початку XII століття.

References

- Kuleshov S., Boiko-Haharin** (2013) A. Znakhidky falshyvykh denariiv anhliiskoho korolia Etelreda II na terytorii Ukrainy. Pamiatky Arkheohrafichnyi shchorichnyk . Vol. 14. 163–167. [in Ukrainian].
- Kuleshov, S.** (2018) Znakhidky nasliduvan anhliiskykh monet VIII–XI stolit v Ukraini. [Finds of imitation of English coins of the VIII–XI centuries in Ukraine]. Zapysky NTSh. Pratsi Komisii spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin. Vol. . CCLXXI. 271. 468–471. [in Ukrainian].
- Malmer Br.** (1966). Nordiska Mynt Fore AR 1000. Acta Archeologica Lundensia. Lund. 338. [in Swedish]
- Malmer, Br.** (2010). Den Svenska mynthistorien vikingatiden ca 995–1030. [The Swedish coin history of the Viking Age about 995–1030]. Stockholm. [in Swedish].
- Mihel'son, A. R. & Trost'janskij O. V. (2019) Evropejskie denarii na Rusi v X–XII vekah. Juzhnaja i jugo-zapadnaja Rus'. [European denarii in Russia in the X–XII centuries. South and southwest Russia]. Vol. 1. [in Russian].

